

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کتابشناسی اوراسیای مرکزی و افغانستان

الیه کولایی

(استاد مطالعات منطقه‌ای دانشگاه تهران)

مهدی حسینی تقی‌آباد

(دانشجوی دکتری تاریخ ایران دوره اسلامی دانشگاه تهران)

شماره مسلسل ۸۲۲۷

شماره انتشار ۲۵۶۳

انتشارات دانشگاه تهران

کتابخانه	کتابخانه
عنوان و نام پندآور	کتابخانه اوراسیای مرکزی و افغانستان : الهه کولایی، سید مهدی حمیدی تقی‌آباد
مشخصات نشر	تهران : دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۳
مشخصات ناشری	۳۷۳ ص
فروست	انتشارات دانشگاه تهران : شماره انتشار ۲۵۶۳
شابک	978-964-03-6702-5
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
یادداشت	کتابخانه
موضوع	اوراسیای مرکزی : کتابشناسی
سوفوع	افغانستان : کتابشناسی
شناسه افزوده	حمیدی تقی‌آباد، ۱۳۵۹، کود ورنده
شناسه افزوده	دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۴ ک ۲ ک ۹ : ۳۴۱۱ Z
رده‌بندی دیویی	۹۵۸.۰۱۶
شماره کتابشناسی ملی	۳۶۳۰۲۵۰

این کتاب شامل قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روشی از فتوکپی، رسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازبینی در وبلاگها، سایتها، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود.

ISBN 978-964-03-6702-5

9 789640 367025

عنوان: کتابشناسی اوراسیای مرکزی و افغانستان
گردآوری: دکتر الهه کولایی - سید مهدی حمیدی تقی‌آباد
نوبت چاپ: اول
تاریخ انتشار: ۱۳۹۴
شمارگان: ۵۰۰ نسخه
ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
چاپ و محافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با گردآورندگان است»

«کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است»

بها: ۱۳۰۰۰ ریال

خریدن کارتر شناسی خیابان شهید فرش مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: pruss@ut.ac.ir - تارنما: http://press.ut.ac.ir

بخش فروش: تلفکس ۸۸۲۲۸۷۱۲

فهرست مطالب

مقدمه	خ
فصل اول: آسیای مرکزی	۱
بخش اول: تاریخ و جغرافیا	۱
بخش دوم: دین، فرهنگ و اجتماع	۱۰
بخش سوم: اقتصاد، انرژی و ترانزیت	۱۵
بخش چهارم: سیاست، امنیت و مسایل نظامی	۱۶
بخش پنجم: روابط خارجی	۱۸
بخش ششم: کلیات	۱۹
فصل دوم: افغانستان	۲۳
بخش اول: تاریخ و جغرافیا	۲۳
بخش دوم: دین، فرهنگ و اجتماع	۴۶
بخش سوم: اقتصاد، انرژی و ترانزیت	۵۵
بخش چهارم: سیاست، امنیت و مسایل نظامی	۵۷
بخش پنجم: روابط خارجی	۶۹
بخش ششم: کلیات	۷۴
فصل سوم: قفقاز	۸۱
بخش اول: تاریخ و جغرافیا	۸۱
بخش دوم: دین، فرهنگ و اجتماع	۹۲
بخش سوم: اقتصاد، انرژی و ترانزیت	۹۴
بخش چهارم: سیاست، امنیت و مسایل نظامی	۹۵
بخش پنجم: روابط خارجی	۹۸
بخش ششم: کلیات	۹۹

فصل چهارم: روسیه تزاری ۱۰۱

فصل پنجم: اتحاد شوروی ۱۰۹

بخش اول: تاریخ و جغرافیا ۱۰۹

بخش دوم: دین، فرهنگ و اجتماع ۱۳۶

بخش سوم: اقتصاد، انرژی و ترانزیت ۱۳۹

بخش چهارم: سیاست، امنیت و مسائل نظامی ۱۳۳

بخش پنجم: روابط خارجی ۱۴۶

بخش ششم: کلیات ۱۵۱

فصل ششم: فدراسیون روسیه ۱۶۳

بخش اول: تاریخ و جغرافیا ۱۶۳

بخش دوم: دین، فرهنگ و اجتماع ۱۶۵

بخش سوم: اقتصاد، انرژی و ترانزیت ۱۶۶

بخش چهارم: سیاست، امنیت و مسائل نظامی ۱۶۷

بخش پنجم: روابط خارجی ۱۶۸

بخش ششم: کلیات ۱۷۰

فصل هفتم: دریای خزر ۱۷۱

بخش اول: تاریخ و جغرافیا ۱۷۱

بخش دوم: دین و فرهنگ و اجتماع ۱۷۲

بخش سوم: اقتصاد، انرژی و ترانزیت ۱۷۳

بخش چهارم: رژیم، حقوقی و ترتیبات منطقه‌ای ۱۷۴

بخش پنجم: سیاست، امنیت و مسائل نظامی ۱۷۵

بخش ششم: محیط زیست ۱۷۵

بخش هفتم: کلیات ۱۷۶

فصل هشتم: کلیات ۱۷۹

بخش اول: تاریخ و جغرافیا ۱۷۹

فهرست □ □

بخش دوم: دین، فرهنگ و اجتماع ۲۰۰

بخش سوم: اقتصاد، انرژی و ترانزیت ۲۰۵

بخش چهارم: سیاست، امنیت و مسائل نظامی ۲۰۷

بخش پنجم: کلیات ۲۱۰

نمایه ۲۲۲

www.ketab.ir

مقدمه

این کتاب به فهرست کتاب‌های فارسی حوزه اوراسیای مرکزی (کشورهای برجای‌مانده از فروپاشی اتحاد شوروی به جز سه کشور حوزه بالکان) و افغانستان به منزله موجودیتی مستقل از حوزه اوراسیای مرکزی، که از سوی دیگر در بخش شایان توجهی از ربع آخر قرن بیستم میلادی به دلیل تهاجم نظامی شوروی به این کشور و برسرکار بودن دولت کمونیستی در آن، مسایل آن پیوندهای زیاد نظامی، سیاسی و امنیتی با اتحاد شوروی و به طور طبیعی حوزه اوراسیای مرکزی پیدا کرده بود، اختصاص یافته است. روشی است که باره‌ای از پیوندهای افغانستان با کشورهای اوراسیای مرکزی به درهم‌تنیدگی‌های تاریخی و فرهنگی آن با فرارود و با بخش‌هایی از آسیای مرکزی کنونی بازمی‌گردد، و در همان حال باید به یاد داشت که کشور افغانستان پیوندهای بی‌شمار با موجودیت‌های مهم تاریخی و جغرافیایی پیرامون خود یعنی ایران و شبه‌قاره هند دارد که این فصول مشترک در مورد ایران و وزن ابعاد به مراتب سنگین‌تر و گسترده‌تری دارد. به هر روی تهیه کتابشناسی اوراسیای مرکزی و افغانستان فرصتی بود که با انگیزه یاری رسانیدن به پژوهشگران و علاقمندان این حوزه مختم شمرده شد.

بدون شک تولید محتوای مربوط به حوزه مطالعات افغانستان در کشور ما با توجه به پیوندهای طرفین و اهمیت متقابل دو کشور برای یکدیگر رضایت‌بخش نیست، اما مجموع کتاب‌های منتشرشده در ایران در کنار کتاب‌های منتشرشده در افغانستان و با سایر کشورها به زبان فارسی در این حوزه، تا حدودی وضعیت را از نظر کمی و کیفی بهبود می‌بخشد. در سوی دیگر در عرصه مطالعات اوراسیای مرکزی در کشور ما با وجود توپا بودن این حوزه، ادبیات موضوعی به نسبت گسترده و البته پراکنده‌ای را می‌توان شاهد بود. پدیده‌ای که وجهی از آن ناشی از همسایگی کشورهای این منطقه با ایران و پیوند و درهم‌تنیدگی دیربای مسایل آن‌ها با کشور ما است، که به ویژه در دوران پس از فروپاشی اتحاد شوروی و به موازات تحولات پرشتاب منطقه، نگاه بسیاری از پژوهشگران و صاحب‌نظران حوزه‌های مطالعاتی مختلف را به خود جلب کرده است. گفتنی است که این توجه و مطالعات پیرامون این حوزه، به معنای تولید محتوای بسته در شأن جایگاه ایران در منطقه و جهان، چه از نظر راهبردی و چه از منظر علمی نبوده است. برای نمونه اگر در فهرست گردآمده در کتاب حاضر کتاب‌های چاپ‌شده در خارج از ایران و همچنین تولید محتوای مرتبط با اتحاد شوروی و جریان‌های کمونیستی مجزا شوند، این امر مشهودتر خواهد شد.

شواهد بسیار نشان می‌دهد در حالی که کشورهای منطقه اوراسیای مرکزی از جنبه‌های مختلف دارای اهمیت بالایی برای ایران بوده‌اند، اما در عمل، شمار اندکی از محققان متخصص و مصمم، اعم از دانشگاهی و غیردانشگاهی، بخش عمده‌ی کتاب‌های پژوهشی خویش را به‌صورتی مستمر صرف این حوزه کرده‌اند. البته کمبودهای موجود، همراه با فزونی گرفتن اهمیت مطالعه و شناخت حوزه‌های پادشده و همچنین بگیری‌های برخی متخصصان دانشگاهی از همان شمار محدود متمرکز بر مطالعات این حوزه‌ها، به تدریج به راندازی رشته‌های مرتبط با مطالعات اوراسیای مرکزی در دوره‌های تحصیلات تکمیلی از جمله گزرناسی ارشد و دکتری مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز در گروه مطالعات منطقه‌ای دانشکده حقوق و علوم سیاسی و کارشناسی ارشد تاریخ آسیای مرکزی و قفقاز در گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی و همچنین کارشناسی ارشد مطالعات روسیه در دانشکده مطالعات جهان دانشگاه تهران و برخی دیگر از دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی کشور منجر شده است که می‌تواند نویدبخش آینده پربار علمی در این حوزه‌های مطالعاتی باشد.

با توجه به جایگاه ویژه افغانستان و همچنین اهمیت فزاینده‌ی منطقه اوراسیای مرکزی در جنبه‌های گوناگون سیاست خارجی، تجارت، اقتصاد، امنیت ملی و منافع راهبردی جمهوری اسلامی ایران و شمار روبه‌فزونی دانشجویان شاغل به تحصیل در رشته‌های مطالعات منطقه‌ای، تاریخ و روابط بین‌الملل با گرایش‌های مربوط به منطقه اوراسیای مرکزی و همچنین افغانستان و نبود کتابشناسی جامعی در این حوزه‌ها، لزوم گردآوری مجموعه‌ای شامل فهرست کتاب‌های منتشرشده به زبان فارسی در حوزه‌های مطالعاتی روسیه، آسیای مرکزی، قفقاز و افغانستان بیش از پیش آشکار شد و از آن‌جا که گسترش و تعمیق شناخت این حوزه‌های مطالعاتی از اهداف اصلی گروه پژوهشی مطالعات اوراسیای مرکزی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران است تدوین و تالیف کتابی با عنوان «کتابشناسی اوراسیای مرکزی و افغانستان» مورد توجه قرار گرفت و این هدف در چارچوب یک طرح پژوهشی گروه پژوهشی مطالعات اوراسیای مرکزی دنبال شد، با این امید که نتیجه و انتشار کتابی مناسب، شامل فهرست طبقه‌بندی‌شده‌ی مشخصات کتاب‌های فارسی موجود در این زمینه به نقطه عزیمت موثری در مسیر تحصیل و پژوهش‌های دانشجویان و علاقمندان این حوزه‌ها تبدیل شود. گفتنی است که پراکندگی منابع و مطالعات در این حوزه‌ها، به گونه‌ای است که انجام پژوهش‌ها و انتشار کتاب‌هایی با عنوان‌ها و موضوع‌های تکراری نیز تعجب‌آور نیست. این پدیده از یک‌سو گواهی است بر نوبا بودن پژوهش‌ها در این حوزه‌ها و از سوی دیگر می‌تواند از پیامدهای نبود یک منبع‌شناسی منسجم و کامل در این زمینه محسوب شود.

در گردآوری و تدوین «کتابشناسی اوراسیای مرکزی و افغانستان» تلاش بر این بوده که این مجموعه تا حد امکان دربرگیرنده‌ی کتاب‌های منتشرشده به زبان فارسی مربوط به تاریخ، جغرافیا، سیاست، امنیت، مسائل نظامی، اقتصاد، انرژی، حمل و نقل، دین، فرهنگ، اجتماع و روابط خارجی فدراسیون روسیه، اوکراین، روسیه سفید، مولداوی و کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز و همچنین

افغانستان و البته دریای خزر باشد. بنابراین مجموعه کتاب‌های شعر و داستان، هم‌چنین کتاب‌های مربوط به علوم پایه، مهندسی و دیگر حوزه‌ها در این مجموعه جای نگرفته‌اند. البته در این بین در حوزه داستان استثنای کم‌شماری وجود دارد که آن‌هم به دلیل واجد اهمیت تاریخی بودن محتوای داستان‌های مزبور و اعتبار آثار کم‌شمار مذکور به مثابه پنجره‌هایی رو به شناخت تاریخ و فرهنگ و جغرافیا و اجتماع سرزمین‌های قرارگرفته در محدوده جغرافیایی این کتابشناسی، بوده است. در جمع‌آوری و تدوین این مجموعه محدودیت زمانی اعمال نشده است. بنابراین کتاب‌های تاریخی و یا جغرافیایی فارسی که به گونه‌ای در محدوده جغرافیایی مشخص شده قرار گرفته و یا آن‌ها پوشش داده‌اند، مربوط به هر دوره‌ی زمانی، در فهرست کتاب‌های این مجموعه گنجانده شده‌اند.

در جهت گردآوری اسامی و مشخصات کتاب‌های فهرست‌شده در مجموعه‌ی حاضر، در مرحله نخست نسبت به شناسایی کتابخانه‌هایی که می‌توانستند به منزله‌ی منابع مهم دربردارنده‌ی مجموعه کتاب‌های هدف در این کتابشناسی محسوب شوند، اقدام شد. به این ترتیب کتابخانه ملی ایران، کتابخانه‌های مجلس شورای اسلامی، وزارت امور خارجه و دانشگاه تهران به منزله‌ی منابع اصلی برای جستجوی کتاب‌های مربوط با موضوع کتابشناسی انتخاب شدند. در کنار این کتابخانه‌ها، ضرورت فهرست کردن کتاب‌های مرتبط با حوزه کتابشناسی اوراسیای مرکزی و افغانستان در کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران و کتابخانه آستان قدس رضوی و برخی کتابخانه‌های مهم کشور افغانستان مورد توجه قرار گرفت.

در مرحله دوم این طرح، اولویت کاری بر تدوین روش و استاندارد انجام آن با مشورت اساتید و کارشناسان رشته کتابداری دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه تهران قرار گرفت. در نتیجه قرار بر آن شد که فهرست کتاب‌های مورد نظر به وسیله‌ی جستجوی کتاب‌ها از طریق مشاهده برگه‌دان‌ها در کتابخانه‌های هدف برپایه‌ی مجموعه‌ای از کلیدواژه‌ها و هم‌چنین جستجو در پایگاه داده‌های کتابخانه‌های مورد اشاره جمع‌آوری شود. با توجه به اولویت کلیدی یافتن حداکثری کتاب‌های مربوط، در انتخاب کلیدواژه‌ها برای پوشش دادن محدوده‌ی مورد نظر تلاش ویژه‌ای انجام شد. سپس این پروژه با مراجعه به کتابخانه‌های یادشده وارد مرحله اجرایی شد. البته جز کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، که امکان جستجوی هم‌زمان کتاب‌ها، هم از طریق مراجعه به برگه‌دان‌ها و هم از طریق مراجعه به پایگاه داده‌های وبگاه آن وجود داشت، در سایر کتابخانه‌ها، مسئولان مربوطه ضمن تأکید بر امکان یافتن کتاب‌ها تنها از طریق جستجو در پایگاه داده‌های کتابخانه، اطمینان دادند که مشخصات همه کتاب‌ها در پایگاه داده‌ها موجود است. البته بررسی‌های انجام شده هم نقیضی بر گفته‌های مسئولین مذکور نشان نداد و حاکی از آن بود که این پایگاه داده‌ها در عمده موارد تکمیل‌تر و به‌روزتر از برگه‌دان‌ها هستند.

در مرحله بعد شناسایی و تعیین کلیدواژه‌های جستجو با دامنه و تنوع بالا، برای دستیابی به پوشاندگی بالاتر مجموعه کتاب‌های شناسایی‌شده مورد توجه قرار گرفت و اجرایی شد. گفتنی است

که جستجو بر پایه کلیدواژه‌های مرشمار و متنوع در بسیاری از موارد به یافتن کتاب‌هایی تکراری منجر شد. با توجه به اولویت همه‌پوسانی مجموعه نهایی، این پدیده امتیازی جهت افزایش ضریب اطمینان صحت و پوشش بالای این جستجوها به شمار آمد.

بدین‌گونه اسامی کتاب‌های مورد نظر بر اساس جستجو به شیوه فوق‌الذکر جمع‌آوری شد. پس از جستجوهای متعدد، متنوع و اطمینان از تکراری شدن اسامی کتاب‌های یافته‌شده، مجموعه گردآوری‌شده به شکل استاندارد درآمد. این کار بر اساس الگوهای پذیرفته‌شده و استاندارد کتابشناسی، بر پایه مشاوره با سرکار خاتم دکتر معصومه باقری استاد رشته کتابشناسی دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه تهران انجام شد. انجام این مرحله با توجه به حجم انبوه گردآوری‌شده‌ی اسامی و مشخصات کتاب‌ها، بسیار وقت‌گیر بود. باید توجه داشت که هر یک از چهار کتابخانه اصلی مورد مراجعه به علاوه سایر کتابخانه‌های مورد استناد در این جستجو در ایران و همچنین افغانستان، به شکل و استاندارد خاص خود به نمایش کتاب‌ها در پایگاه‌های داده‌شان اقدام کرده‌اند، بنابراین تبدیل این شکل‌های متنوع به صورت یکسان و استاندارد، نیز فرایندی وقت‌گیر و نیازمند دقت بود.

توأم با استانداردسازی شکلی اسامی و مشخصات کتاب‌ها، کتاب‌های بی‌ارتباط با موضوع و یا خارج از محدوده‌های تعیین‌شده برای چارچوب این کتاب نیز حذف شدند. در پایان این مرحله مجموعه گردآوری‌شده، این قابلیت را یافت که بر اساس فهرست‌الفبایی مرتب شود. مرحله چهارم این طرح، حذف کتاب‌های تکراری و ادامه فرایند شناسایی و حذف کتاب‌های بی‌ارتباط با موضوع و محدوده‌ی تعیین‌شده‌ی این طرح بود. پس از تنظیم مجموعه گردآوری‌شده به صورت استاندارد، امکان مرتب کردن کتاب‌ها بر اساس فهرست‌الفبایی نیز فراهم شد. در مرحله بعد حذف کتاب‌های دارای مشخصات یکسان، انجام شد. این فرایند به کوچک‌تر شدن مجموعه گردآوری‌شده منتهی شد. اما پس از این فرایند، جستجوها برای اصلاح مشخصه‌های کتاب‌هایی که از نظر مشخصاتی مانند ناشر، محل نشر، تاریخ نشر و... نارسا بودند، موجب کند شدن فرایند ویرایش و تدوین کتابشناسی اوراسیای مرکزی و افغانستان شد.

بر اساس قواعد کتابشناسی، اطمینان از مشخصات صحیح کتاب‌ها ضروری بود. در ادامه با توجه به این‌که بر اساس قواعد کتابشناسی، چاپ آخر یک کتاب با مشخصات به طور کامل مشابه با چاپ‌های قبلی، باید در فهرست قرار گیرد و سایر موارد حذف شوند، به این ترتیب حذف موارد مشابه هم انجام شد. مرحله پنجم این طرح درستی آزمایی و دقت‌آزمایی مشخصات گردآوری‌شده با انجام جستجوهای مفصل با کلیدواژه‌های مربوط در وبگاه‌های کتابخانه‌های مورد مراجعه، جهت افزودن کتاب‌های تازه نشر و تجدید چاپ شده و همچنین کتاب‌های از قلم اقتاده در مرحله دوم طرح بود. طی این روند، دوباره مرحله‌های سه و چهار شامل استانداردسازی شکلی و حذف کتاب‌های بی‌ارتباط و تکراری انجام شد.

پس از تأیید شکلی مجموعه‌ی کتاب‌ها، مرحله‌ی ششم این طرح یعنی فصل‌بندی مجموعه گردآوری‌شده آغاز شد. فصل‌بندی کتاب با عناوین «آسیای مرکزی»، «افغانستان»، «قفقاز»، «روسیه تزاری»، «اتحاد شوروی»، «فدراسیون روسیه»، «دریای خزر» و «کلیات» صورت گرفت. این فصل‌بندی با هدف تسهیل جستجو و دستیابی پژوهشگران به کتاب‌های مورد نظر صورت گرفت. این مرحله یکی از دشوارترین گام‌های تدوین مجموعه کنونی هم بود، زیرا بارها در مورد قرارگرفتن برخی کتاب‌ها در هر یک از این فصل‌بندی‌ها تردیدهایی به وجود می‌آمد، که تصمیم را دشوار می‌ساخت. برای تسهیل هر چه بیشتر استفاده پژوهشگران از این مجموعه کتابشناسی، هر یک از فصول به بخش‌هایی با عناوین «تاریخ و جغرافیا»، «دین، فرهنگ و اجتماع»، «اقتصاد، انرژی و ترانزیت»، «سیاست، امنیت و مسائل نظامی»، «روابط خارجی» و «کلیات» تقسیم شدند. البته در فصل «روسیه تزاری»، با توجه به این‌که کتاب‌های موجود در مورد روسیه تزاری که در محدوده‌ی تعریف‌شده برای کتابشناسی اوراسیای مرکزی و افغانستان قرار گرفته‌اند، بیشتر مربوط به حوزه‌های تاریخ و جغرافیا هستند، بخش‌بندی صورت نگرفت. در مورد فصل «دریای خزر» نیز با توجه به موضوعات مربوط به این دریا و کتاب‌های منتشرشده در ارتباط با آن، بخش‌های «رژیم حقوقی و ترتیبات منطقه‌ای» و «محیط زیست» جایگزین بخش «روابط خارجی» شدند. با توجه به این‌که روابط خارجی معطوف به کشورها و مناطق است، در کتابشناسی حاضر فصل کلیات نیز بخش «روابط خارجی» ندارد. گفتنی است که در بررسی‌ها برای فصل‌بندی و بخش‌بندی کتاب در مواردی مشخص شد که کتاب‌هایی در مجموعه وجود دارد که هر چند اسمی آن‌ها حاکی از وجود ارتباط محتوایی با مجموعه کتابشناسی اوراسیای مرکزی و افغانستان بوده، اما محتوای آن‌ها ارتباطی با این مجموعه نمی‌یابد، که کتاب‌های مذکور نیز از کتابشناسی حاضر حذف شدند. بدین شکل انجام این مرحله نیز به صورت توانمند به بالایش محتوایی کتاب یاری رساند.

از سوی دیگر در مواردی بررسی‌های بیشتر بدان منجر شد که برخی کتاب‌ها با وجود ظاهر عنوان‌شان در فصل و یا بخش دیگری از کتابشناسی قرار بگیرند. بنابراین در این مرحله نیز مانند مراحل سه و چهار این طرح، در مورد کتاب‌های مورد تردید، مراجعه به پایگاه داده‌های کتابخانه‌ها و اطمینان در مورد ارتباط محتوایی کتاب با چارچوب طرح انجام شد، که فرآیندی وقت‌گیر بود. نبود ارتباط استوار میان عنوان کتاب و محتوا و یا موضوع آن به ویژه در مورد کتاب‌های مربوط به اتحاد شوروی مکرر و جدی بود که سبب پیچیدگی فرآیند فصل‌بندی و بخش‌بندی کتاب می‌شد. گفتنی است ملاحظه‌ای که در طول انجام این طرح همواره اعمال شد، ارتباط محتوای کتاب‌ها با موضوع محدوده کتابشناسی اوراسیای مرکزی و افغانستان بود.

در مورد فصل‌بندی و بخش‌بندی کتاب باید توجه داشت که در مواردی یک کتاب به بیش از یکی از فصول ارتباط می‌یافت که در چنین مواردی کتاب در فصل کلیات قرار گرفت. در مواردی نیز در هر فصل کتاب‌هایی

به بیش از یک بخش مربوط بودند و یا در عین حال که در محدوده تعیین‌شده‌ی کتابشناسی قرار گرفته بودند اما به هیچ‌یک از بخش‌ها مربوط نبودند که در بخش کلیات فصل مزبور طبقه‌بندی شدند. در این میان کتب‌هایی که در محدوده کتابشناسی اوراسیای مرکزی و افغانستان می‌گنجیدند، اما به هیچ‌یک از فصل‌ها ارتباط نمی‌یافتند، نیز در بخش کلیات طبقه‌بندی شدند. خود فصل کلیات نیز مانند فصل‌های دیگر بخش‌بندی شده که پیش‌تر اشاره شد. در فصل کلیات نیز کتاب‌هایی که در میان بخش‌ها مشترک بوده و یا در هیچ‌یک از بخش‌ها نمی‌گنجیدند، همانند سایر فصل‌ها در بخش کلیات این فصل فهرست شده‌اند. گفتنی است که کتاب‌های مربوط به اوکراین، مولداوی و روسیه سفید نیز در فصل کلیات جای گرفته‌اند.

باید توجه داشت که برخی کتاب‌ها مانند مواردی که در مورد زبان ترکی آذری و با فرهنگ و تاریخ آذربایجان ایران بوده و به طور مستقیم ربطی به جمهوری آذربایجان در شمال رود ارس نمی‌یابد، اما در محتوای آن‌ها مطالب مربوط به ایران، همان جمهوری آذربایجان وجود دارد، در فصل کلیات طبقه‌بندی شده‌اند. بسیاری از منابع تاریخ و جغرافیای تاریخی ایران که در فصل کلیات فهرست شده‌اند، همین وضع را دارند. این منابع که بخش‌هایی از تاریخ کشورهای فعلی حوزه جغرافیای اوراسیای مرکزی را پوشش داده‌اند، منابع تاریخ ایران هستند که به واسطه‌ی قرار گرفتن مناطق مزبور در جغرافیای سیاسی و یا فرهنگی ایران در ادوار تاریخی، بدان‌ها نیز پرداخته شده است، بنابراین، آن‌ها نمی‌توانند به طور مستقیم در هر یک از دیگر فصل‌های این کتاب، به غیر از فصل کلیات فهرست شوند. در مورد کتاب‌های مربوط به زبان‌های ایرانی نیز همین شرایط وجود دارد، در حالی که در گذشته و امروز در بخش‌های مختلفی از جغرافیای اوراسیای مرکزی زبان‌های ایرانی رواج داشته یا دارد، با توجه به ملاحظات بالا، آن‌ها نیز در فصل کلیات طبقه‌بندی شده‌اند. در مورد افغانستان نیز با توجه به پیوندهای تنگاتنگ تاریخ افغانستان با ایران، عمده کتاب‌هایی که موضوع و عنوان آن‌ها به مناطق فعلی افغانستان بازمی‌گشت یا وجودی که مربوط به دورانی بودند که مناطق مزبور ذیل جغرافیای ایران قرار داشته است، در جهت تسهیل استفاده پژوهشگران در فصل افغانستان جای گرفته‌اند و در مواردی که کتاب‌های مزبور از منابع شناخته‌شده‌ی تاریخ ایران بودند، در فصل کلیات طبقه‌بندی شده‌اند. در این بین کتاب‌های مربوط به موضوع زبان در افغانستان، اعم از زبان‌های ایرانی یا غیرایرانی نیز طبعاً در فصل افغانستان طبقه‌بندی شده‌اند. کتاب‌های مربوط به تالش نیز مواردی که در نام آن‌ها به منطقه‌ی تالش قرار گرفته در جمهوری آذربایجان اشاره شده در فصل قفقاز جای داده شده‌اند، اما در مورد سایر کتاب‌ها در مورد تالش با عنایت به این که ذیل تاریخ و جغرافیای و فرهنگ ایران قرار می‌گیرند در فصل کلیات طبقه‌بندی شده‌اند. برخی دیگر از کتاب‌هایی هم که در فصل کلیات آمده‌اند و در حوزه مسایل سیاسی و یا امنیت بین‌الملل قرار دارند، به واسطه پرداختن مستقیم و مفصل آن‌ها به حوزه‌های مورد نظر در کتابشناسی اوراسیای مرکزی و افغانستان در فهرست کتاب‌های موجود در این مجموعه

کنجانه شده‌اند. گفتنی است در مرحله پایانی اجرای این طرح پژوهشی، مجموعه کتاب‌های شناسایی و تقسیم‌بندی‌شده، مورد ارزیابی، بازبینی و ویرایش گفیل قرار گرفت. در جهت تسهیل استفاده پژوهشگران و علاقمندان از کتاب حاضر، نمایه کتاب به اسامی نویسندگان و مترجمان کتاب‌های فهرست‌شده در کتبشناسی اوراسیای مرکزی و افغانستان اختصاص یافته است. مجموعه کتاب‌های فهرست‌شده در این نسخه کتاب‌های منتشرشده تا پایان سال ۱۳۹۲ را شامل می‌شود. امیدواریم در چاپ‌های بعدی کتاب، فهرست کتاب‌های منتشرشده در سال ۱۳۹۳ و پس از آن را نیز بگنجانیم.

از مشکلات گردآوری و تدوین این کتاب، نخست تعریف محدوده و جارجوب آن با توجه به مخاطب و هدف محوری تهیه و عرضه‌ی این کتاب بود. چگونگی جستجو و گردآوری عنوان و مشخصات کتاب‌ها، به گونه‌ای که کتابی از قلم نیفتد و همچنین این ملاحظه که تا حد امکان، کتاب‌های بی‌ارتباط به مجموعه راه پیدا نکنند، از دشواری‌های انجام این طرح بود. وجود مشخصات مختلف از یک کتاب در پایگاه‌های مختلف داده‌های کتابخانه‌های مورد مراجعه و لزوم اطمینان از مشخصات صحیح که مستلزم جستجوی دوجندان بود، کار تدوین و ویرایش کتاب را دشوارتر ساخت. از دیگر مشکلات انجام این طرح، نبود اطمینان نسبت به دقت موتورهای جستجوگر پایگاه داده‌های کتابخانه‌های مورد مراجعه بود. برای نمونه با جستجوی یک کلیدواژه از عنوان یک کتاب، آن کتاب یافته نمی‌شد و با جستجوی کلمه‌ی دیگری از همان عنوان، کتاب پیدا می‌شد. برای رفع این مشکل کلیدواژه‌هایی به مراتب برسمارتر از موارد لازم مورد جستجو قرار گرفت. چنان‌که پیش‌تر اشاره شد در مواردی که امکان آن وجود داشت، مانند کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، به برگه‌دان‌ها نیز مراجعه شد. نبود توضیح در مورد محتوای برخی کتاب‌ها در پایگاه‌های داده کتابخانه‌های مورد مراجعه، نیز از مشکلاتی بود که در برخی موارد، لزوم مراجعه به منابع دیگر و حتی بافتن و مشاهده خود کتاب را برای اطمینان از ارتباط محتوایی کتاب‌های مزبور ضروری می‌ساخت. کم‌ترین پیامد این مشکلات، تبدیل تدوین و ویرایش کتاب به فرایندی زمان‌بر بود.

در انجام این بررسی و مطالعه، پژوهشگران گروه پژوهشی مطالعات اوراسیای مرکزی به ویژه هاله آقامحمدی، سیمین شیرازی، مهناز گودرزی و فرشته مشهدی رفیع، همراهی سارنده‌ای داشتند. سپیده عسگری، حمیرا مرادی و ندا هوشمند نیز در بخشی از گردآوری این مجموعه همکاری ارزشمندی صورت دادند. سرکار خانم دکتر معصومه باقری مشاوره فنی این طرح را بپذیرا شدند. از همه این‌ها سپاسگزاری می‌کنم و نارسایی‌های این مجموعه را برعهده می‌گیرم. بی‌تردید تکمیل این کتابشناسی در سال‌های آتی، با کمک‌ها و همفکری‌های علاقمندان این حوزه‌های مطالعاتی، راه را برای ارتقای سطح و افزایش عمق دانش و آگاهی‌های ما در موضوع‌های گوناگون پژوهش‌های اوراسیای مرکزی و افغانستان هموارتر خواهد ساخت.

الهه کولایی - استاد گروه مطالعات منطقه‌ای

دانشگاه تهران - پاییز ۱۳۹۳